

НАЗВИ ПЛЕЧОВОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ

В ПАМ'ЯТКАХ XVIII СТОЛІТТЯ

А. С. Яковенко, студентка групи ФУБ-1-16-4.0д., IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова та література)».

Науковий керівник: Н. П. Русаченко, доцент, кандидат філологічних наук.

У статті проаналізовано слова на позначення плечового жіночого одягу, що зафіксовані у пам'ятках XVIII століття, визначено їх походження та лексичне значення. Ключові слова: історична лексикологія, лексичне значення, лексема, лексико-тематична група, архаїзм, історизм одяг, плечовий одяг.

The article analyzes the words for the designation of shoulder-length women's clothing, recorded in the monuments of the XVIII century, identifies their origin and lexical meaning. Keywords: historical lexicology, lexical meaning, lexeme, lexico-thematic group, archaism, historicism clothing, shoulder clothing.

Актуальність та доцільність дослідження.

Назви одягу належать до найдавніших лексико-тематичних груп української мови, а тому мають найскладнішу історію від появи до зникнення слів. Лексика на позначення одягу є чи не найбільш змінною в українській мові, адже мода швидкоплинна, з'являється багато різних моделей а, відповідно, змінюються їхні назви. З огляду на це, велика кількість слів на позначення одягу переходить з активної в розряд пасивної лексики.

Ступінь застарілості слова завжди пов'язаний з часом, коли воно вийшло з активного вжитку, адже чим раніше його перестали вживати, тим більше у ньому зафіксовано різних мовних (лексичних, фонетичних, морфологічних тощо) змін.

Актуальність дослідження визначається особливим місцем і вагомістю цієї макрогрупи в контексті лексичної системи української мови, невеликою кількістю комплексних мовознавчих студій із даної проблематики, які мають одночасно важливе значення для глибокого вивчення історії мови та культури українського народу.

Об'єктом нашого дослідження стала мікрогрупа, яка містить номінації плечового жіночого одягу в пам'ятках XVIII століття.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості слів на позначення плечового жіночого одягу, зафіксованого в пам'ятках XVIII століття з урахуванням динаміки історичного розвитку та місця слова в сучасній лексико-семантичній системі мови. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання **таких завдань**: виокремити в пам'ятках номени на позначення жіночого плечового одягу, з'ясувати значення цих лексем, за можливості прослідкувати походження слова, визначити його місце в сучасній українській літературній мові.

Джерельною базою роботи стала пам'ятка «Ділова і народно-розмовна мова XVIII століття» (ДНРМ) [1].

Аналіз останніх публікацій.

Сучасна історична лексикологія налічує значну кількість праць, у яких проаналізовано назви одягу. Найчастіше об'єктом дослідження був певний регіон: І. Новіцька (Підгаєччина), Г. Березовська (східне Поділля), О. Половна-Васильєва (Криворіжжя), Н. Клименко (Донеччина) – або пам'ятки різних століть: Г. Войтів (XIV-XVIII ст.), Косміна О. (XVII-XVIII ст.). Не дивлячись на наявність чисельної кількості робіт, присвячених лексико-семантичному полю назв одягу, деякі лексико-семантичні групи залишаються відкритими для подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу досліджень.

Процес формування народного вбрання українців відбувався упродовж багатьох століть й остаточно завершився в сер. XIX ст.

Усі види одягу розвивалися від його двох первісних типів: плечового (накинута на плечі шкура; накидка, сплетена з трави, листя, пір'я) і поясного (різні настегнові пов'язки). Згодом плечовий одяг набув різноманітних форм у вигляді сорочок, плащів, різних варіантів верхнього одягу; поясний – спідниць, штанів тощо. З опануванням людиною прядіння, плетіння, ткацтва основними матеріалами для одягу стали тканини. Еволюція одягу

відбувалася залежно від географічного середовища, форм господарства, суспільних відносин, культури. Уже на ранніх етапах історії одяг відображав етнічні особливості (родові, племінні), а згодом і національні, включаючи локальні варіанти [7].

Пам'ятки писемності XVIII століття здебільшого засвідчують назви плечового одягу, які вийшли з активного вжитку українців, але зберегли безцінну історію українського одягу.

Байбарак

Слово *байбарак* має значення – верхній чоловічий або жіночий сукняний одяг чи кожушок, критий сукном [5]. У словнику за редакцією Грінченка подано таке визначення цього слова: верхня одежа у гуцуловъ: родъ суконнаго полукафтання [6]. Таке ж значення зафіксоване і в Етимологічному словнику української мови в семи томах [2, с.15].

Іменник *байбарак* у пам'ятках зафіксований із узгодженим означенням «*байбаракъ женскии китаевии зелении*» та неузгодженим означенням «*байбаракъ на стъромъ хутръ*» (ДНРЛ; с.141). Також цей вид одягу може поєднуватись із такими прикметниками як сірий, синій, чорний, сукняний.

Лексема є запозиченою з тюркських мов, утвореною з турецького *bağ* «багатий» і чагатайського *bārāk* «вид грубого сукна», що походить від перського *bārāk* «матерія з козинного вуху» [2; с.115].

У сучасній українській мові цей номен відійшов на периферію лексики і є історизмом, оскільки слово вийшло з ужитку через зникнення такого виду одягу.

Кунтуш

Кунтуш (кунтушь) у словнику Б. Грінченка визначається як «верхня мужская и женская одежда» [6]. Більш широке значення цього слова можемо знайти у Словнику української мови в 11-ти томах: верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI-XVIII ст. [5].

У пам'ятці це слово вживається з різноманітною кількістю означень: «*Кунтушъ* темнозелении мужскии...*кунтушъ* фиалковии каруновии мужскии, на ратушъ не приношень. *Кунтушъ* женскии блакитнии каруновии легкии, на ратушъ не приношень» (ДНРМ, с.141). Окрім цих означень, цей вид одягу вживається ще у поєднанні з такими прикметниками: *оливковою, гранатовий* (ДНРМ, с. 141).

Якщо заглибитись в етимологію цього слова, то виявляється, що воно дуже давнього походження. Лексема прийшла до нас з польської мови *kontusz* «польський національний одяг» [kuntusz], так само як і болгарське [контóш] «верхній короткий одяг», сербськохорватське [kûntoš] «каптан; кожух», словенське *kontúš* «вид верхнього жіночого одягу», частково за посередництвом угорської мови (*köntös* «одяг, шати; сукня») запозичене з турецької, де *kontos* «вид одягу» походить від грецької *κάνδυς* «перський одяг з довгими рукавами», що вважається словом мідійського походження [2; с.143].

У системі сучасної мови слово відійшло на периферію і є історизмом.

Нагрудник

Слово *нагрудник* має значення – фартух або частина фартуха, яка надягається на груди для захисту їх від чого-небудь [5]. У словнику Грінченка маємо таке визначення: Лифъ безъ рукавовъ, пришитый къ юбкѣ [6].

У пам'ятці слово зафіксовано в реченні: «*Нагрудникъ бархатной зеленой с пузументом золотимъ*» (ДНРМ, с. 318). Інших означень до цієї лексеми у аналізованих джерелах не було помічено.

Походження слова встановити не вдалось. У сучасній українській мові не вживається, а тому вважається історизмом.

Шнурівка

Шнурівка (шнуровка) має аж три значення: 1. Те саме, що шнур; шнурок. 2. Корсет. 3. *діал.* Сорт тютюну з великим листям [5]. У контексті

цієї статті нас цікавить лише друге значення слова. У словнику Бориса Грінченка саме у значенні «корсет» зафіксовано словотвірний варіант до «шнурівка» – «шнуровиці» [6].

У пам'ятці слово зафіксовано в реченні: «*Воръ Логинъ украл сподницю новую штаметовую, зъ добрими басаманамиб шнуровка штофовая, жалтогоронцяя*» (ДНРМ, с. 140). Значення прикметника «штофовая» встановити не вдалось. Ймовірно, це тип якоїсь тканини.

Походження слова пов'язують зі словом «шнур», яке походить з німецької мови, можливо, за посередництвом польської. Слово *schnur* є словом прагерманського походження, порівняймо з голландським *snoer* «шнур», давньоанглійським *snēre* «струна арфи», давньоісландським *snøri* «сплетений канат», готським *snōrjō* «кошик, сітка» [4].

У сучасній українській мові слово є архаїзмом, оскільки воно є застарілим, натомість в цьому значенні зараз вживають слово «корсет».

Шлафрок

Слово *шлафрок* має одне значення – домашній халат [5]. Існує також фонетичний варіант «шлафор».

У пам'ятці зафіксовано у реченні: «*Шлафрокъ таѡи зеленой, споротой, обложень сеткою банталъровою*» (ДНРМ, с. 317). Вживається також з означенням: «*полутабинковой зеленой старой*» (ДНРМ, с. 317).

Слово походить з німецької мови, де *schlafrock* є складенням слів *schlafen* – «сон» і *rock* – «одяг, халат». Шлафрок буквально означає «одяг для сну» [3].

На сьогодні в українській мові слово не вживається, проте на позначення цього виду одягу використовується «халат», тому лексема є архаїзмом.

Шуба

Шуба – верхній зимовий одяг з хутра, на хутрі (перев. з довгими полами) [5].

У пам'ятці зафіксовано в реченні: «Шуба сукна зеленого, лисицями подбита» (ДНРМ, с. 317). Трапляється і зменшено-пестливий варіант «шубка»: «Шубка ветха, подбита зайцями» (ДНРМ, с. 317).

Уважають, що слово прийшло до нас з арабської мови через посередництво німецької та італійської. Німецьке *schaube* «довгий і широкий верхній одяг», італійське *giubba* (первісно означало те саме) тепер «куртка, піджак, кітель, гімнастерка» походять від арабського *gubba* «джуба» (верхній одяг з широкими рукавами). Менш вірогідні припущення про походження слова німецькою мовою з арабської через слов'янські, при якому не зрозумілою є причина переходу дж- в ш- [2; с.484].

На сьогодні слово *шуба* активно вживається в українській мові. Єдина відмінність сучасних шуб від шуб XVIII століття полягає в тому, що зараз їх носять лише жінки, тоді як раніше це був універсальний одяг, незалежно від гендерної приналежності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши слова на позначення плечового жіночого одягу, зафіксовані в пам'ятках XVIII ст., можемо зробити висновок, що більшість з них уже не вживаються в мові. Вони перейшли до пасивного складу і стали історизмами або архаїзмами. Значна більшість аналізованих слів є запозиченими з інших мов, передусім, з тих, з якими українська мова контактувала протягом тривалого часу, зокрема з тюркських, французької, німецької та інших.

З огляду на те, що в статті проаналізовано лише невеличку частину слів на позначення одягу, це дослідження є перспективним для комплексного аналізу українського національного одягу, у якому відображаються філософія життя, світогляд, уявлення про красу українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Передрієнко В. А. Ділова та народно-розмовна мова XVIII ст./ В. А. Передрієнко. – Київ: Наукова думка, 1976. – 415 с.

2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1982-2012.

3. Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://gufo.me/dict/vasmer> (дата звернення: 25.04.20).

4. Этимологический онлайн-словарь русского языка Шанского Н. М. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://lexicography.online/etymology/shansky/> (дата звернення: 25.04.20).

5. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 25.04. 20).

6. Словарь української мови: в 4-х т за ред. Б. Грінченка. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ukrlit.org/slovnyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy (дата звернення: 25.04. 20).

7. Український одяг: словник термінів українського одягу. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://odyag.ukrsov.kiev.ua/6/-/asset_publisher/Y8ny/content/id/20829 (дата звернення: 25.04.20).